

*Задорожний Ігор Зенонович,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
Мукачівський державний університет*

РУКОПИСНІ І ДРУКОВАНІ ІРМОЛОГІОНИ – ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕНЬ РОЗВИТКУ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ І ЦЕРКОВНОГО СПІВУ НА ЗАКАРПАТТІ ХVIII- ПОЧ. ХХ СТОЛІТЬ

У статті розглядається використання і поширення рукописних і друкованих ірмологіонів у богослужбовій практиці монастирів, на парафіяльних осередках, у навчальній практиці духовної семінарії та учительської гімназії. Відзначається їх важлива роль в освоєнні музичної грамоти та збереженні давніх форм церковного співу на Закарпатті у ХVIII– поч.ХХ століть.

Ключові слова: ірмологіони, церковний спів, монастирі, сакральна монодія, маргінальні записи.

Постановка проблеми. У сучасних наукових дослідженнях простежується зацікавленість регіональними процесами розвитку освіти і культури, особливо усвідомлення духовних та художніх цінностей сакрального мистецтва, що зумовлено пошуком шляхів вирішення проблематики гуманізації освіти, морально-патріотичного і духовного виховання молоді. Відповідні спрямування віддзеркалюють зосередженість на осмисленні культурно-освітнього досвіду минулих поколінь, тих народнопісенних і релігійних традицій, які і на сьогодні становлять важливі основи духовної культури народу. Саме сучасні традиції церковного співу Закарпаття містять ще багато нез'ясованого, зокрема у якій мірі збереглися давні форми сакральної монодії, зафіксованої у рукописних і друкованих ірмологіонах? То ж актуальною постає необхідність здійснення різносторонніх студій щодо використання ірмологіонів, як основних посібників з вивчення музичної грамоти та піснеспівів річного кола богослужінь у навчальній та богослужбовій практиці, що забезпечить відтворення більш повної картини розвитку церковно-музичної освіти ХVIII – поч. ХХ століть на теренах Закарпаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найдавнішу і найтривалішу верству в музичній культурі Закарпаття займає гімнографія (церковна монодія). Джерелами вивчення гімнографічної культури України ХVII – ХVIII ст. є рукописні і друковані ірмологіони (ірмолої) [8, с.41-56], які використовувались у практиці Мукачівської єпархії та за її межами. Вагомим внеском у цьому стало палеографічне і кодикологічне дослідження світового фонду рукописних пам'яток, яке налічує 1111 позицій [9], серед яких більше сорока належать до Закарпаття та Східної Словаччини [10].

Ірмологіони як посібники вивчення церковних співів використовувались у процесі навчання в Ужгородській учительській семінарії, що підтверджують опрацьовані по крайні записи стародруків з фондів Закарпатського краєзнавчого музею [1, с.112-117].

Мета статті (постановка завдання) – здійснити узагальнення стосовно поширення і використання рукописних і друкованих ірмологіонів у навчальній і богослужбовій практиці Закарпаття ХVIII – поч. ХХ століть.

Результати дослідження. Збереження і поширення давніх традицій церковного співу тісно пов'язано з монастирями, де вівся літопис, працювали освічені монахи, церковні та громадські діячі, зосереджувалась значна кількість богословської та

богослужбової літератури, переписувались книги, в тому числі рукописні і друковані ірмологіони.

До найдавніших на Закарпатті належать Мукачівський монастир на Чернечій горі, Грушівський, з яким деякі дослідники пов'язують початки книгодрукування, Угольський монастир (був осідком марамороських єпископів), Краснобрідський монастир Зішестя Святого Духа, в якому діяла філософська школа, що дала ряд визначних релігійних діячів.

Протягом багатьох століть Мукачівський монастир на Чернечій горі був центром духовного життя на Закарпатті. Тут діяла школа для монахів, вивчалась слов'яно-руська граматика, філософія, церковний устав, спів, вивчення якого здійснювалось за рукописними і друкованими ірмологіонами. У Мукачівському монастирі використовували львівські і почаївські друковані видання, зокрема у Почаївському ірмологіоні 1775 року [2] збереглися по крайні записи, які підтверджують практику богослужбових відправ з використанням двох хорів. Почаївські ірмологіони вміщували теоретичні і практичні вказівки, своєрідний „алфавіт ірмологіанія”, що підвищувало його навчально-педагогічну функцію.

Значна кількість монастирських осередків засновано на Мараморощині у кінці ХVII та на початок ХVIII століття, при яких утворились великі книгозбірні. Так, при організації монастиря в Марія-Повчі 1749 року багато книг було передано з Углянського, Драгівського, Білоцерківського, Боронявського, Мукачівського та Малобережнського монастирів [6, с.16]. Серед кириличних стародруків у Маріяповчанському монастирі отців Василян були Почаївські друковані ірмологіони 1766 та 1794 років. У книгозбірні монастиря зберігались і три рукописні ірмолої: один – створений 1848 року у Мукачівському монастирі переписувачем Симеоном Везенді, другий – у 1882 році в Маріяповчі Іларіоном Мацковим, третій – без авторських зазначень [11, с. 128-129]. Ірмологіони числились у каталозі книгозбірні Хрестовоздвиженського монастиря на горі Буківській (тепер Східна Словаччина), Бичківському, Бедевлянському монастирях.

Внаслідок освітніх реформ в Австрійській імперії у 1782-1789 роках Цісар Йосиф II ліквідує значну кількість чоловічих монастирів. При реорганізації їх фонди переходили в підпорядкування до інших монастирів. Наприклад, Благовіщенський монастир Бороняви після реформ довгий час був у духовній і господарській єдності з Імстичівським, як деякі інші Марамороські монастирі.

Збережені маргінальні записи рукописних і друкованих ірмологіонів містять цікаву інформацію про місце і час їх створення, прізвища власників тощо. Покрайні записи вказують і на географію поширення збірників: с.Чабин (Сх. Словаччина), с.Данилове (Хустського району), с.Лисиче, с.Шайопалфалва (знаходилось біля м.Мішкольця, Угорщина), с.Онок (Виноградівського району), с.Червеньово (Мукачівського району), с.Доробратів та с.Лоза (Іршавського району), с.Ардо-Поток і с.Ужок (біля Собранців) а також с.Прикра (Східна Словаччина), с.Тюшка, с.Ізки, с.Ростока, с.Бистре (тепер Міжгірський і Воловецький район), с.Невицьке та с.Андріївка (Ужгородщина) та ін. Науковець І.Панькевич віднайшов рукописні ірмолої на Східній Словаччині у селах Бодружал, Нова Вес, Кружльов, Руська Нова Вес, Товарна – Полянка [6, с.11–12].

Поширення рукописів віддзеркалює і той внутрішній культурно-освітній рух в низовій інтелігенції, який відбувався протягом XVIII – XIX століть. Ірмологіони купляли і переписували для навчальних потреб, ними користувались у богослужбовій практиці півдоучителі.

Так, в рукописному ірмолої, що відноситься до другої чверті XVII століття є запис, про те що його купив знаний півдоучитель Іоан Ріпін (Іван Ріпа) від Іоана Кирлика у 1808 році. Цим збірником користувався також півдоучитель із с.Червеньова Іван Пазуханич, згодом Августин Пазуханич. У даному ірмолої збережена нотна „абетка” XIX ст. (“Ірмологіона шкали нижня, середина івижня”) [9, с.361], яка допомагала засвоювати нотну грамоту.

Збережені нотатки у рукописних ірмологіонах вказують на їх ціну, використання в практиці протягом досить тривалого часу. Наприклад, рукописний ірмологіон другої чверті XVIII століття належав Егерському дякові Івану (1781р.), а згодом його було придбано у 1832 року Іваном Анталовим за 4 золоті. Інший запис свідчить про використання збірника у богослужбовій практиці 1846 року [9, с.361].

Часто в покрайніх записах вказувалась мета купівлі і назначення книги, наприклад, в ірмологіоні 1728 року повідомляється, що Іван Зубанич купив його за 18 семаків для сина Яцка, а переписувачем був Михайло попович Тющанський (с.Тюшка Міжгірський район) [9, с.290]. Такі ж записи зафіксовано у рукописному ірмологіоні 1736 року (зберігався в с.Убреж біля Собранців, Східна Словаччина), який куплений для навчання синів старшим церковним братом Ардо-Потоцької церкви [9, с.381].

Ірмологіони переписували учні, які навчались нотної грамоти та церковного співу у священників, дяковчителів. Так, Василь Купар із с.Лоза під час навчання церковного співу 1804 року переписав Ірмологіон [9, с.482], а відомий закарпатський поет-філософ, священник Василь Довгович (1783–1849) у автобіографії повідомляє, що завдяки природним здібностям він вивчав руську писемність, ірмолой і церковні співи у дяків сіл Золотарева та Кевешлігета (тепер с.Драгово) [5, с.122].

Потяг до культури, освіти, кращого життя давав і свої внутрішні імпульси для розвитку талантів. Яскравим прикладом цього є знаний на Закарпатті дякоучитель Іван

Югасевич-Склярський (1741–1814) – надзвичайно обдарована особистість з широкими культурно-освітніми та художньо-мистецькими інтересами. Як художник, він мистецьки оформляв свої рукописи орнаментальними прикрасами, мініатюрами, майстерно володів каліграфічним письмом, створивши прекрасні твори книжної графіки: Літургікон (1759), Типікон (1800), Вослідованіє (1802), Псалтир (1804), Тріодь (1807), п’ять Пісенників, Календарі, значну кількість нотних Ірмологіонів, які несуть інформацію про особливості духовної, музичної культури нашого народу.

Поряд із рукописними ірмологіонами значного поширення на Закарпатті набули їх друковані видання, серед яких львівські (1700, 1709, 1757 рр.), почаєвські (1766, 1775, 1794 рр.) та друковані збірники середини XIX початку XX століття. Так, примірник Львівського ірмологіону 1904 року знаходиться нині в церкві Різдва Пресв’ятої Богородиці (мікрорайон Росвигів м. Мукачево) в о. Івана Геревича, яким користувався дяк Скиба Дьордь Яношович (1904–1987), по смерті якого дружина Гафія Скиба подарувала ірмологіон церкві. Такий же збірник ми виявили на крилосі греко-католицької церкви с.Доробратово Іршавського району.

Важливим осередком навчання і підготовки священників у Мукачівській єпархії була Ужгородська духовна семінарія, якій належало декілька стародрукованих ірмологіонів. Наприклад, у Львівському ірмологіоні 1709 року [3] збережені записи прізвищ слухачів релігії, які вивчали піснеспіви у 1900-1902 рр., зокрема згадуються *Bakasin Eduardnogyvaradi* (Бакошин Едуард з Великого Варадину), *Bihun Pálmunkacsi* (Бігун Павло з Мукачева), *Yurisin Mihaly munkacsici rculator* (Юришин Мігаль з Мукачева), *Ivaskovics Sandor munkacsi* (Івашкович Шандор з Мукачева) та інші (арк.140–142), (арк.194–196). Серед перелічених прізвищ слухачів Андрія Медвецького відзначено як „сладкопівця”, який, очевидно, володів найкращими голосовими даними. Вивчення наспівів ірмологіона вихованцями духовної семінарії підтверджуються і наступними записами : *“Nady – Bereznán 1901 yulius 24 Tanulmanyozto Kontratovics Iren III.é. h.h. püspő kikonviktusi tanulmányifelügyelő* (Великий Березний 1901 року 24 липня Контратович Ірен, навчальний інспектор вивчав із третьокурсниками єпископського конвікту (арк. 36–38).

Відзначимо, що серед стародруків у семінарії використовували і почаївські видання, зокрема Ірмологіон 1794 року [7], у якому на форзаці наведено список 24-х студентів другого року навчання 1877–1878 років: *Bacsinszky Antal* (Бачинський Антал), *Cserneklanos* (Чернек Янош), *Dobra Gyula* (Добра Дюла), *Popovic Victor* (Попович Віктор), *Sarody Bazil* (Шароді Василь), *Szabo Orest* (Сабо Орест), *Szmerkovizky...* (Смерековицький), *Tivodor Istvan* (Тіводор Іштван) і ряд інших. У списку згадується майбутній священник, етнограф, історик і письменник Калман Жаткович.

Переконливим свідченням міцності традицій релігійної культури, шанування духовних надбань церковними громадами є збереження сьогодні в окремих церквах Закарпаття богослужбової літератури, зокрема стародрукованих ірмологіонів XVIII століття. Вивчені маргінальні записи Ірмологіонів, які зберігаються у церквах с.Імстичево, с.Залуж, с.Тур’я-Ремета

підтверджують їх використання в богослужбній практиці із середини XVIII та на початок XX століття.

Серед стародруків у фондах бібліотеки Ужгородського національного університету знаходиться Львівський друкований ірмологіон 1700 року з унікальними записами збереження його протягом двох століть в родині Мешко [4]. Покрайні записи збірника – це своєрідна хроніка зберігання книги в родині багатьох поколінь, де професія священика та півцочителя була традицією. Зафіксовані окремі родинні події охоплюють період з 1738 по 1933 рік та дають можливість простежити і його використання на парафіяльних осередках в Арданові, Дешковиці, Сваляві, Вишкові, Богдан, в Сиготі та Ужгороді.

Рукописні і друковані ірмологіони були важливими посібниками у засвоєнні музичної грамоти, студій церковних співів як у процесі підготовки до вступу, так і під час навчання в Ужгородській учительській семінарії (1794–1944), яка відіграла вагомую роль у розвитку музичної освіти в краї. У другій половині XIX століття у семінарії вивчали віровчення, педагогіку,

математику, історію, географію, фізику, комплекс мистецьких предметів – літургійний спів, наспіви ірмологіона, *простопініє*, багатоголосий хоровий спів, гри на інструменті (фортепіано), основи світського співу, живопис (малювання), що в цілому засвідчує значну увагу до професійно-музичної освіти учителів [1].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснений огляд вказує на активні творчі процеси поширення і функціонування давніх форм релігійних співів сакральної монодії, використання рукописних і друкованих ірмологіонів у богослужбовій практиці монастирів, на парафіяльних осередках, у навчальних закладах протягом XVIII – та на початок XX століть.

Розглянуті питання додатково розширюють наші уявлення про особливості розвитку музичної освіти XVIII – початку XX століть та вказують на необхідність подальших досліджень збереження давніх форм сакральної монодії у церковно-пісенних традиціях Закарпаття.

Список використаних джерел

1. Задорожний І. Маргінальні записи друкованих нотолінійних Ірмологіонів із книгозбірень Закарпаття // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство/ І.Задорожний. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. X – XI. – С.112 – 117.
2. Почаївський ірмологіон 1775 року. – Наукова бібліотека УжНУ, відділу рукописів та стародруків, інв. № 542.
3. Львівський друкований Ірмологіон 1709 року. – Наукова бібліотека УжНУ, відділ рукописів і стародруків, інв.№ 558.
4. Львівський друкований Ірмологіон 1700 року. – Наукова бібліотека УжНУ, відділ рукописів і стародруків, інв. № 559.
5. Мацинський І. Кінець XVIII – перша половина XIXст. та життя і діяльність Василя Довговича. До 200-річчя з дня народження (1783-1849) // НЗМУКС / Іван Мацинський. – Пряшів, 1982. – № 10. – С.122.
6. Панькевич І. Матеріали до історії мови Південно-карпатських українців // Науковий збірник Музею української культури у Свитнику / І.Панькевич – Пряшів, 1970. – Т.4, кн.2.– С.16.
7. Почаївський друкований Ірмологіон 1794 року. – НБ УжНУ, відділ рукописів і стародруків, інв.№ 557.
8. Ясіновський Ю. Український нотолінійний Ірмологій як тип гимнографічного збірника: зміст, структура // Записки наукового товариства ім.Т.Шевченка. – Том ССXXVI. Праці Музикознавчої комісії / Ю.Ясіновський. – Львів: НТШ ім. Т.Шевченка, 1993. – С.41–56.
9. Ясіновський Ю. Українські та білоруські нотолінійні Ірмології 16-18 століть / Ю.Ясіновський. – Львів: Видавництво отців василіян „Місіонер”, 1996. – 622 с.
10. Ясіновський Ю. Нотні Ірмології Східної Словаччини та Закарпаття як пам'ятки українського церковного співу //Slovensco-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. – Bratislava, 2000. – с. 331 – 350.
11. Ojtozi Ester. A máriapócsi baziliták cirilbetűs könyvei.– Debrecen, 1982. – С.128-129

В статті розглядається використання і поширення рукописних і друкованих ірмологіонів у богослужбній практиці монастирів, приходів, в учебній практиці духовної семінарії і учительської гімназії. Зазначено їх важке значення в освоєнні музичної грамоти і збереженні давніх форм церковного співу на Закарпатті XVIII– поч. XX століть.

Ключові слова: ірмологіони, церковне пеніє, монастири, сакральна монодія, маргінальні записи.

The interest to regional processes of education and culture development, as well as the awareness of spiritual and artistic treasures of sacred art can be traced in modern scientific investigations. The awareness of history of ecclesiastical music education, folk - song and religious traditions, constituting the part of spiritual culture of the people are of great importance nowadays.

The oldest layer of Transcarpathian musical culture is represented by sacred monodies, the sources for the study of which are handwritten and printed Heirmologions. The significant contributions to these studies are Professor Yu.Yasinovsky's investigations.

The aim of the article - to generalize the spread and usage of handwritten and printed Heirmologions in educational and liturgical practice in Transcarpathia of the XVIII - the beginning of XX centuries.

Preservation and spread of ancient ecclesiastical singing traditions is closely connected with the monasteries, where educated monks worked, the Chronicle and the considerable number of liturgical literature was kept and rewritten, including

Heirmologions.

In Mukachevo monastery the Heirmologions printed in Lviv and Pochaiv have been used. Handwritten and Pochaiv printed Heirmologions of 1766 and 1794 years have been used in Basilian Fathers Máriapócs monastery.

The preserved marginal records of handwritten Heirmologions include information about the place and time of their creation, as well as the surnames of the owners. The Heirmologions have been rewritten by the students that were the studying musical literacy under the supervision of priests and cantors. Well-known Transcarpathian poet-philosopher, priest Basil Dohvych (1783-1849) in his autobiography says that he studied the Hermologion and canon singing under church clerks of villages Zolotarevo and Drahovo.

In teaching the Lviv printed editions (of 1700, 1709, 1757), Pochaiv editions (of 1766, 1775, 1794) as well as printed collections of mid XIX - beginning of XX century Heirmologions have been used alongside with handwritten ones.

For example, the Lviv Heirmologion of 1709 and Pochaiv Heirmologion of 1794 have been used in Uzghorod Theological Seminary.

Convincing evidence of the strength of religious culture traditions, respect for spiritual heritage of church communities nowadays are the preservice of old printed Heirmologions of XVIII century in some Transcarpathian churches.

Marginal records of the Heirmologions in churches of Imstychivo, Zaluzh, Turi-Remety confirm their use in liturgical practice from the middle of the XVIII – the beginning of the XX century.

In the library of Uzghorod National University the Lviv printed Heirmologion of the 1700 edition with unique remarks, exists, due to the Meshko family efforts during two centuries. Peripheral recordings in the Heirmologion, is a kind of a Chronicle of the book preservation in the families of many generations, where the traditional profession was of a priest and a teacher. The events observed, cover the period from 1738 till 1933, made it possible to trace its usage in parochial congregations in Ardanovo, Deshkovytsia, Svaliava, Vishkovo, Bogdan, Syhot and Uzghorod.

Handwritten and printed Heirmologions were important aids in the acquisition of musical literacy, the learning of liturgy singing during the study process in Uzghorod teachers' Seminary (1794-1944), which played an important role in the development of regional musical education.

The carried out review expands our understanding of the creative processes of spread and usage of handwritten and printed Heirmologions in liturgical practice of monasteries, ancient forms functioning of sacred monody in parochial centers, in educational establishments during the XVIII - and the beginning of the XX century, indicating the necessity of further studies of Transcarpathian ecclesiastic singing traditions.

Key words: *heirmologions, ecclesiastic singing, monasteries, sacral monody, marginal records.*

УДК 378.035.4

*Льтє Галина Федорівна,
кандидат політичних наук, доцент,
Мукачівський державний університет*

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ І КУЛЬТУРИ МОЛОДІ

В статті досліджено роль політичної освіти у формуванні національно-патріотичної та моральної свідомості молоді, наголошено на вихованні духовних цінностей як специфічного засобу формування політичної самосвідомості й цілісності особи.

Ключові слова: *політична освіта, мораль, моральна політика, політична культура, національно-патріотична свідомість, політична соціалізація.*

Постановка проблеми. Стрімкі зміни в суспільно-політичній, соціально-культурній, економічній сферах сучасної України вимагають якісних змін у різних галузях, особливо в освіті, яка покликана забезпечити якість позитивних трансформацій. Активні учасники політичної, культурної, соціальної сфер життя країни мають виступати провідниками нових суспільних відносин на засадах демократії, гуманізму, орієнтованих на гуманізацію інтересів молодого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значне зацікавлення у педагогів викликає виховання національної самосвідомості, громадянської активної позиції. Саме освіта передбачає виховання високодуховної особистості, а також формує національно-патріотичну та моральну свідомість молоді. Це допомагає входженню в культурний соціум, спрямований на розвиток ціннісних орієнтацій,

основаних на вивченні історичного розвитку соціуму, наповнюючись новим змістом, виконуючи як суспільну, так і гуманістичну функцію.

Стаття ґрунтується на дослідженнях О.Алексєєва, В.Андрущенко, Є. Головахи, В. Кременя, В. Пухляка, А. П'ятигорського, Л. Удод та ін.

Мега статті (постановка завдання). Визначення ролі політичної освіти у формуванні національно-патріотичної, моральної свідомості підростаючого покоління. Наголошено на вихованні духовних цінностей, як специфічного засобу формування самосвідомості і духовної цілісності особи.

Результати дослідження. В сучасному світі відбувається переоцінка й переосмислення ідеалів, шляхів участі в громадсько-політичному житті. Стрімкі зміни в суспільно-політичному житті потребують формування нового мислення, політичних поглядів, основаних на